

האקדמיה ללשון העברית

על כתיבת גוף המילון

גבי בירנבאום

האקדמיה ללשון עוסקת בהכנת המילון ההיסטורי כחמישים שנה. לעתים קרובות שואלים את עובדי המילון ההיסטורי: "באיזו אות אתם?". עד לפני שנים מעטות נאלצה האקדמיה לאכזב את השואלים: כתיבת הערכים לפי האותיות עוד לא החלה; מפעל המילון עוסק "רק" באיסוף החומר הרב, הכולל עבודה קשה (אם כי מעניינת ומאתגרת מאוד) בפענוח כתבי יד ובהתקנת המילים לערכיהם במחשב.

עכשיו תשובת האקדמיה על השאלה היא: אנחנו באות תי"ו... אין זו טעות; משהוחל בכתיבת גוף המילון לפני שנים אחדות (ובשלב הזה במילון לספרות העתיקה בלבד), החלטנו לסטות מדרכם של רוב המילונים, המתחילים את עבודתם באות אל"ף (ולמרבח הצער, מילונים רבים בארץ ובעולם לא התקדמו מעבר לאות זו, ונפסקה העבודה בהם...), ולהתחיל לכתוב מהאות תי"ו (ליתר דיוק: מהמילה האחרונה באות תי"ו) ולהתקדם בכיוון "מעלה".

הנתונים האלה מופיעים בראש כל ערך בגוף המילון: מילת הערך (הלְמָה בלעז); התצורה והניקוד – משקלה של המילה והערות על ניקודה במסורות העברית; התפוצה – כמה פעמים מופיעה המילה במאגר, והאם לפנינו מילה נפוצה בלשון או נדירה; התייעוד הראשון – מתי נכנסה המילה לשפה, האם כבר במקרא או לאחר המקרא.

לאחר מכן באה הגדרת המילה והמובאות להדגמת שימושה. יש מילים שמנינו להן משמעות אחת בלבד, ויש מילים בעלות מספר משמעויות (או גוני משמעויות). כל משמעות מודגמת במובאות המתאימות. בראש המובאה צוין זמן החיבור שנלקחה ממנו, ובסוגריים בסוף המובאה ניתן מראה מקום מדויק, כולל המסירה (בדרך כלל כתב-יד) שעל פיו צוטטה.

מתוך החומר הרב שמאגר המילון ההיסטורי מעמיד לרשותנו עלינו לבחור רק חלק ממנו (ובערך שהיקרויותיו רבות – רק חלק קטן), והבחירה איננה קלה. קנה המידה החשוב הוא שכל תקופות הלשון ששימשה בהן המילה יהיו מיוצגות (הקדומה ביותר – 200 לפנה"ס; המאוחרת ביותר: 1100 לסה"נ). כן כדאי שסוגות ספרותיות שונות – כגון: הלכה, פיוט, חיבורי מסורה – יהיו מיוצגות. גם ניתנת עדיפות לטקסטים השגורים בפי החיבור, בעיקר מאמרי חז"ל מפורסמים בהלכה ובאגדה.

כיוון שכאמור גוף המילון עוסק – בינתיים – בתקופה העתיקה של לשוננו, והטקסטים מועתקים מכתבי יד הקרובים ככל האפשר למקור, לא ייפלא שאדם מן היישוב יתקשה לעתים קרובות בהבנת הטקסט הזה. יתרה מזאת: במאגר נהוגים סימני התקנה שונים שאינם נהירים לקורא הרגיל. כדי לפתור את הבעיה הזאת אנחנו "מתערבים" בטקסט במידה מסוימת: מוסיפים פיסוק מודרני, הערות הבהרה (כגון פענוח ראשי תבות שהיו במקור וביאור מילים קשות במיוחד) ולעתים אפילו נותנים שְׁתוּב מנוקד ומפוסק של הטקסט (בעיקר בפיוט) – כל זה בלי לטשטש את ההבדל בין מה שהיה במקור לבין ה"שיפוצים" שלנו.

האקדמיה ללשון העברית

גוף המילון לא פורסם עדיין לקהל הרחב. ערך לדוגמה:

תנור

תנור ש"ע; זכר

משקל קטול	התצורה והניקוד
785 היקריות במאגר	התפוצה
מקרא	התיעוד הראשון בעברית
כ-180	התיעוד הראשון במאגר המילון

מתקן עשוי מחרס, אבנים, לבנים או מתכת שמסיקים בו אש ומיועד בעיקר לחימום, לאפייה ולבישול

1. **180-** עד אשר קם נביא כאש, ודבריו **כתנור** בוער (בן סירא, משלי בן סירא, מח, א / מסירה: 11).
2. **225** **תנור** שהיסיקו בקליפי ערלה ואפה בו את הפת, תידלק הפת (משנה, ערלה ג, ה / מסירה: 00).
3. **225** רבן גמליא' אומי': שלוש נשים לשות כאחת ואופות **בתנור** אח(ו) [ד] זו אחר זו. וחכמי' אומי': שלוש נשים עסיקות בבצק, אחת לשה, ואחת עורכת, ואחת אופה. ר' עקיבה אוי': לא כל הנשים ולא כל העצים ולא כל **התנורים** שווים (משנה, פסחים ג, ד / מסירה: 00).
4. **225** על כל צרה שתבוא על הציבור מתריעים עליה חוץ מרוב גשמים. מעשה שאמרו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים; אמ' להם: צאו והכניסו **תנורי** פסחים בשביל שלא ימקו (משנה, תענית ג, ח / מסירה: 00).
5. **225** האבן היוצא מן **התנור** טפח ומן הכירה שלוש אצבעות - חיבור. היוצא מן הכופח ועשאו לאפייה שיעורו **כתנור**; עשאו לבישול שיעורו ככירה. אמ' ר' יהודה: לא אמרו טפח אלא מן **התנור** לכותל. היו שני(הם) **תנורים** סמוכים זה לזה, נותן לזה טפח ולזה טפח, השאר טהור (משנה, כלים ה, ב / מסירה: 00).
6. ← **300** חזר ר' עקיבה וחילף את הדין: טימא כלי חרס וטימא **תנור**, מה כלי חרס - משתיגמר מלאכתו באור, אף **תנור** משתיגמר מלאכתו באור; מה כלי חרס כשמו, אף **תנור** כשמו. **תנור** שלא הוסק תנור שמו? תל' לוי' [=תלמוד לומר]: "אך" (ספרא, שרצים ח, ב <נה,ג> / מסירה: 00).
7. ← **300** המצווחת ל**תנור** שלא תנפול הפת, והנותנת קסמין באזני קדירה שלא תהא מרתחת ושופעת לאחוריה, הרי זה מדרכי האמרי (תוספתא, שבת, ו, יד / מסירה: 00).
8. ← **300** אילו הן הממונין שהיו במקדש: יוחנן בן גודגדא על נעילת שערים, בן טוטפת על המפתחות, בן דיפאי על הלולב, בן ארזא על הדוכן, בנימן על **התנורים**, שמואל על החביתין, בן מקליט על המלח, בן פלך-עץ על העצים (תוספתא, שקלים ב, יד / מסירה: 00).

האקדמיה ללשון העברית

9. ← **300** חתכו חליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, ר' ליעזר מטהר וחכמים מטמאין, והיה נקרא **תנורו** של חכיניי שעלו [=שְׁעָלוּ] רבו מחלקות בישראל (תוספתא, עדיות ב, א / מסירה: 00).
10. **425** מה בין נצלה מקצתו מחמת ה**תנור**, מה בין נצלה כולו מחמת ה**תנור**: אמ' ר' יוסה ביר' בון: **תנור** אינו מועיל לגחלים כלום, אינו אלא מכניס את הבל. בשעה שהגחלים באויר, ה**תנור** נצלה לחצי שעה; בשעה שהגחלים לאויר עולם, נצלה לשעה (ירושלמי, פסחים ז, א <לד,א> / מסירה: 00).
11. **425** אף בפת כן מחלוקת ר' ליעזר וחכמים: דבש גידולי כוורת, פת אינה גידולי **תנור** (ירושלמי, שביעית י, ז <לט,ד> / מסירה: 00).
12. **500** "לא יעמיד אדם תנור בתוך הבית" – והתניא: בתנור ארבעי [=ארבעה] ובכירה שלשה? כי תניא ההיא בדנחתומין, ד**תנור** דידן ככירה של נחתומין דמי (בבלי, ב"ב ב, ב <כ,ב> / מסירה: 00).
13. **500** "ושפטתם צדק" – אמ' ריש-לקיש: צדק [=צִדִּיק] את הדין בליבך ואחר כך חתכיהו. "בין איש ובין אחיו" – אמ' רב יהודה: אפלו בין בית לעלייה. "ובין גרו" – אמ' רב יהודה: אפלו בין **תנור** לכירה (בבלי, סנהדרין א, א <ז,ב> / מסירה: 00).
14. **500** הוצרך לנקביו ואכל, דומה ל**תנור** שהסיקוהו על גבי אפרו, וזו היא תחלת זוהמא. רחץ בחמין ולא שתה מהן, דומה ל**תנור** שהסיקוהו מבחוץ ולא הסיקוהו מבפנים (בבלי, שבת ג, ד <מא,א> / מסירה: 00).
15. **500** אמ' רב יהודה אמ' רב: כך היה מנהגו של ר' יהודה בר' אלעאי: ערב תשעה באב מביאי לו פת חרבה במלח, ויושב בין **תנור** לכירים ואוכלה ושותה קיתון של מים (כל) ודומה כמי שמתו מוטל לפניו (בבלי, תענית ד, ז <ל,א> / מסירה: 02).
16. **550** פתח נגד פתח עי' [=עֵת] יפתחו שערי גן ו**תנור**/ פחדים ופעלים עי' [=עֵת] יבוקש לעמל וז'עצל (ניניי, קדושתות ליו"כ: "א...דך אלוהי עולם, י"כ <שו' 81> / מסירה: 34).
17. ← **600** עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש: לא הפילה אשה מריח בשר הקודש מעולם - - מעולם לא אמר אדם לחבירו: לא מצאתי **תנור** לצלות פסחי בירושלים (אדר"נ נ"א, פרק לה <נב,א> / מסירה: 00).
18. ← **800** למה הוא [נמשל..ה] ב**תנור**? והלא חמתו של כבשן גדולה מן ה**תנור**? אלא הכבשן הזה כשהיוצר הזה משקע בו כלים, אי אפשר להוציא ממנו אחי'ר: [כך], אבל ה**תנור** אפשר שיוציא ממנו (מדרש אגור: פרשה ג <47> / מסירה: 00).
19. **975** וגו' מהם נדות [=נְדוּת] ונותנות לחם ב**תנור**, ואשה אחרת הרוחצת בלא עת, והיא טהור' [=טהורה] בעניהם, תוציא הלחם מה**תנור**, והטהורים אוכלים אותו (סהל, תוכחת מגולה: <32> / מסירה: 00).
20. **1050** וה**תנורים** אשי' [=אשר] למבשלי הראשי' [=הַקְּאֲשִׁים] לא יטמאו כי לא נעשה קודם בניינו כלי, אבל **תנוריהם** הם? מקומות חפורים ואיני [=ואינם] כלים עשויים בפני עצמם, והם כמי' [=כמו] היקבים אשי' [=אשר] + <ה81> בניינות; וה**תנורים** האחרי' [=האחרים] יטמאו על אשי' [=אשר] יראה לי משי' [=משום] כי הוא היה כלי קדם [=קודם] בנותו, ואין כן **תנורי** מבשלי הראשים (תרגום ספר המצוות ללוי: ד. טומאה, ה, יא / מסירה: 00).

האקדמיה ללשון העברית

21. **ע1125** אמ' [=אמר] ישראל: כשהפת נבשלת בתנור ונטלת ממנו, יכולה היא ליקבע בתנור עזר! [צ"ל: עוד], ואנו היינו כבתנור, שני "ותנור לו בירושלם" (במ"ר א-יד: פרשה א / מסירה: 00).

הערות אטימולוגיות

המילה מתועדת באכדית - *tenûru, tinûru(m)* - וקרוב לוודאי שממנה נשאלה לעברית (KAT), עמ' 649; פון זודן, עמ' 1360). באוגריתית נמצאה המילה *tnr*, אבל יש מחלוקת בין החוקרים על תצורתה ועל משמעותה המדויקת (KTU^2 , עמ' 133, 1.119,9; HALOT בערכו). כן נמצאה המילה בפונית (הופטיזר ויונגלינג, עמ' 1224).

המילה מתועדת בארמית עתיקה (הופטיזר ויונגלינג שם), גלילית (סוקולוף, הארמית האיי"ית, עמ' 585), שומרנית (טל, מילון, עמ' 956), נוצרית (שולטהס, מילון, עמ' 222), התרגומים, סורית (ברוקלמן, מילון, עמ' 829), בבליית (סוקולוף, הארמית הבבלית, עמ' 1217), מנדאית (דרו"מ, עמ' 480).

ראשית המילה לוטה בערפל: יש שחשבו שמקורה בשפה לא שמית (טור-סיני במילון ב"י, עמ' 7822, הע' 4). קאופמן סובר שמקורה שמי, אך כנראה לא אכדי (קאופמן, השפעת האכדית, עמ' 108; וראה אצלו תיעוד למילה גם בשומרית).